

Шерова А.О., Шадимуратова А.А.

**КОНСТИТУЦИЯ – КООМДУН ЖАНА МАМЛЕКЕТТИН ДИНАМИКАЛЫК
ЖАНА ТУРУКТУУ ӨНҮГҮШҮНҮН НЕГИЗИ**

Шерова А.О., Шадимуратова А.А.

**КОНСТИТУЦИЯ – ОСНОВА ДИНАМИЧНОГО И СТАБИЛЬНОГО
РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА И ГОСУДАРСТВА**

A. Sherova, A. Shadimuratova

**THE CONSTITUTION IS THE BASIS FOR DYNAMIC AND STABLE
DEVELOPMENT OF SOCIETY AND STATE**

УДК: 342.413

Макалада Конституция – коомдун жана мамлекеттин динамикалык жана стабилдүү өнүгүшүнүн негизи экендиги түшүнүк берилген. Конституция – коомдун жана мамлекеттин динамикалык жана стабилдүү өнүгүшүнүн негизи. Белгилүү болгондой, 1991-жылдан тарта Кыргыз Республикасы көз карандысыз мамлекет катары түзүлө баштаган. Өлкө демократиялык өнүгүү жолуна түштү. Коомдук жана мамлекеттик түзүлүштүн структуралык жана системалык кайра түзүлүшү башталды. Негизги милдеттердин бири – демократиялык укуктук мамлекеттин эң маанилүү атрибуту – конституциялык көзөмөлдү түзүү. Анын пайда болушу аны сактоону жана укуктук коргоону камсыз кылуу зарылдыгы менен ажырагыс байланышкан. Конституциянын үстөмдүгүн таануу мамлекеттин өзү негизги мыйзам экенин жана ага баш ийерин билдирет. Бул демократиялык конституциялык түзүлүштү орнотууга, укуктук мамлекет курууга болгон умтулунун ырастоолорунун бири. Конституцияны кабыл алуу учурунда Кыргыз Республикасынын алдында азыркы цивилизациялуу өлкөлөрдө кабыл алынган демократиялык баалуулуктар системасын куруу боюнча татаал милдет турган. Ошол эле учурда, демократиянын алкагында калып, бийлик менен элди бирдиктүү идея менен бириктирип, адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктерин, коомдун жана мамлекеттин жеке кызыкчылыгын теңдештирүү зарыл болчу. Буга байланыштуу Кыргыз Республикасынын Конституциясын кабыл алуу эгемендүү, демократиялык, социалдык, укуктук мамлекет катары өзүнүн укуктук базасына ээ болгон кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн калыптанышындагы эң маанилүү этап болуп саналат. Кыргыз Республикасынын Конституциясы Кыргызстанда саясий, экономикалык жана социалдык бүтүндүктү колдонуу менен жалпы таанылган демократиялык принциптерди ишке ашырууга мүмкүндүк берген укуктук негиз болгонун ишенимдүү түрдө айтууга болот.

Негизги сөздөр: Конституция, мамлекет, саясат, демократия, эл бийлиги, өнүгүү, туруктуулук, мамлекеттик түзүлүш, көз карандысыздык, укук, мыйзам.

В статье дается представление о Конституции – основе динамичного и устойчивого развития общества и государства. Конституция – основа динамичного и стабильного развития общества и государства. Как вы знаете, в 1991 году Кыргызская Республика была создана как независимое государство. Страна находится на пути демократического развития. Началась структурная и системная трансформация общественного и государственного строя. Одна из главных задач – важнейший атрибут демократического правового государства – установление конституционного контроля. Его появление неразрывно связано с необходимостью обеспечения его защиты и правовой защиты. Признание верховенства Конституции

означает, что государство само является основным законом и подчиняется ему. Это одно из подтверждений стремления к установлению демократического конституционного строя и верховенства закона. На момент принятия Конституции перед Кыргызской Республикой стояла непростая задача построения системы демократических ценностей, принятых в современных цивилизованных странах. При этом необходимо было оставаться в рамках демократии, объединять власть и народ общей идеей, уравновешивать права и свободы человека и гражданина, личные интересы общества и государства. В этой связи принятие Конституции Кыргызской Республики является важнейшим этапом в формировании кыргызской государственности, имеющей свою правовую основу как суверенного, демократического, социального и правового государства. Можно с уверенностью сказать, что Конституция Кыргызской Республики является правовой основой для реализации общепризнанных демократических принципов в Кыргызстане посредством применения политической, экономической и социальной целостности.

Ключевые слова: Конституция, государство, политика, демократия, народная власть, развитие, стабильность, государственное устройство, независимость, право, закон.

The article gives an idea of the Constitution - the basis for the dynamic and sustainable development of society and the state. The Constitution is the basis for the dynamic and stable development of society and the state. As you know, in 1991 the Kyrgyz Republic was established as an independent state. The country is on the path of democratic development. The structural and systemic transformation of the social and state system began. One of the main tasks - the most important attribute of a democratic state governed by the rule of law - is the establishment of constitutional control. Its appearance is inextricably linked with the need to ensure its protection and legal protection. Recognition of the supremacy of the Constitution means that the state itself is the fundamental law and is subject to it. This is one of the confirmations of the desire to establish a democratic constitutional order and the rule of law. At the time of the adoption of the Constitution, the Kyrgyz Republic faced a difficult task of building a system of democratic values adopted in modern civilized countries. At the same time, it was necessary to remain within the framework of democracy, to unite the authorities and the people with a common idea, to balance the rights and freedoms of man and citizen, the personal interests of society and the state. In this regard, the adoption of the Constitution of the Kyrgyz Republic is the most important stage in the formation of the Kyrgyz statehood, which has its own legal basis as a sovereign, democratic, social and legal state. It is safe to say that the Constitution of the Kyrgyz Republic is the legal basis for the implementation of universally recognized democratic principles in Kyrgyzstan through the application of political, economic and social integrity.

Key words: *Constitution, state, politics, democracy, people's power, development, stability, state structure, independence, law, power.*

Конституция – элдин биримдигинин саясий жана укуктук негизи.

Элдин бирдиктүү жамаат катары калыптанышы, анын дүйнө таанымы, жашоо образы, өзүн-өзү таануусу, маданияты, менталитети белгилүү бир аймакта ар кандай этностордун жана социалдык топтордун узакка созулган бирге жашоосунда пайда болот.

Заманбап шарттарда бирдиктүү социалдык-экономикалык жана саясий жамаат катары элдин биримдиги демократиялык социалдык укуктук мамлекетти түзүүнүн негизги шарттарынын бири болуп саналат жана биринчи кезекте конституциялык деңгээлде элди жалгыз деп таануу менен камсыз кылынат. Мамлекеттик бийликтин булагы жана эгемендиктин ээси, коомдун жана мамлекеттин баалуулуктарынын бирдиктүү системасын аныктоо, эркин жана татыктуу инсандык өнүгүү үчүн бирдей мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылуу.

Коомдук ынтымакты, элдин биримдигин билдирүүнүн эң жогорку укуктук формасы – Конституция, анда саясий, экономикалык жана социалдык мамилелердин системасын, өлкөнүн өнүгүү стратегиясынын укуктук негизин аныктоочу негизги жоболор камтылган.

Белгилүү болгондой, 1991-жылдан тарта Кыргыз Республикасы көз карандысыз мамлекет катары түзүлө баштаган. Өлкө демократиялык өнүгүү жолуна түштү. Коомдук жана мамлекеттик түзүлүштүн структуралык жана системалык кайра түзүлүшү башталды. Негизги милдеттердин бири – демократиялык укуктук мамлекеттин эң маанилүү атрибуту – конституциялык көзөмөлдү түзүү. Анын пайда болушу аны сактоону жана укуктук коргоону камсыз кылуу зарылдыгы менен ажырагыс байланышкан. Конституциянын үстөмдүгүн таануу мамлекеттин өзү негизги мыйзам экенин жана ага баш ийерин билдирет. Бул демократиялык конституциялык түзүлүштү орнотууга, укуктук мамлекет курууга болгон умтулуунун ырастоолорунун бири.

Конституцияны кабыл алуу учурунда Кыргыз Республикасынын алдында азыркы цивилизациялуу өлкөлөрдө кабыл алынган демократиялык баалуулуктар системасын куруу боюнча татаал милдет турган. Ошол эле учурда, демократиянын алкагында калып, бийлик менен элди бирдиктүү идея менен бириктирип, адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктерин, коомдун жана мамлекеттин жеке кызыкчылыгын теңдештирүү зарыл болчу.

Буга байланыштуу Кыргыз Республикасынын Конституциясын кабыл алуу эгемендүү, демократиялык,

социалдык, укуктук мамлекет катары өзүнүн укуктук базасына ээ болгон кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн калыптанышындагы эң маанилүү этап болуп саналат.

Кыргыз Республикасынын Конституциясы Кыргызстанда саясий, экономикалык жана социалдык бүтүндүктү колдонуу менен жалпы таанылган демократиялык принциптерди ишке ашырууга мүмкүндүк берген укуктук негиз болгонун ишенимдүү түрдө айтууга болот.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 1-беренесинде биздин өлкө укуктук мамлекет деп жарыяланган. Мыйзамдын үстөмдүгү, адамдын ажырагыс укуктары менен эркиндиктери, демократиялык, унитардык, социалдык мамлекет жана анын эгемендүүлүгү системалуу түрдө мамлекеттик структуранын негизи жана социалдык-укуктук өнүгүүнүн эталону катары ишке ашырылган баалуулуктар болуп саналат. Эң маанилүү бийликтин эң жогорку деңгээлинде.

Конституциялык принциптер коомдук укуктук мамилелерди жөнгө салуучу бардык мыйзамдарга гана кириши керек, бирок ошондой эле коом тарабынан да, мамлекеттик институттар тарабынан дагы укуктук аң-сезим, Баш мыйзамды урматтоо идеологиясын калыптандырышы керек. Мында Конституция коомдун жашоосун жана мамлекеттин ишмердүүлүгүн аныктоочу негизги мыйзам катары кабыл алынат жана конституциялык жоболордун аткарылышы жемиштүү болот.

Кыргыз Республикасынын Конституциясы мамлекетке, мамлекеттик органдарга, мамлекеттик уюмдарга анын негизги принциптерине ылайык аракеттенүү үчүн юридикалык милдеттерди жүктөгөн. Конституция – бул бирдиктүү саясий-укуктук документ, ага ылайык бардык институттар мыйзам менен органикалык түрдө байланышкан жана жөнгө салуучу функциялардын бирдиктүү системасынын алкагында. Конституциялык жана укуктук жөнгө салуу механизми.

1993-жылдагы Кыргыз Республикасынын Конституциясы кабыл алынган мезгилде Кыргызстандын келечектеги укуктук өнүгүүсүнүн азыркы моделинде кызмат кылган. Негизги мыйзамдын бүткүл мезгилинде конституциялык курулушта, Кыргызстандын Конституциясы тарабынан демократиялык принциптерди ишке ашыруу мүмкүнчүлүктөрүн ачууда олуттуу тажрыйба топтолгон.

Укуктук мамилелердин динамикалык системасында, Кыргыз Республикасынын Конституциясынын жоболорунун текстин конституциялык маанисиндеги шашылыш өзгөрүүлөрдөн коргоп, Конституциянын шарттарына урматтоо менен мамиле кылуу керек. Кыргыз Республикасынын конституциялык өнүгүүсү анчалык узак мөөнөттүү эмес. Биринчи Конституция 1993-жылы кабыл алынган, андан

кийин ага дайыма өзгөртүүлөр жана толуктоолор киргизилип, ал да кескин түрдө редакцияланган. Кыргыз Республикасынын андан кийинки Конституциясы 2010-жылы жалпы элдик добуш берүү менен кабыл алынган. Ал эми азыркы учурдагы Конституция ушул жылдын 2021-жыл 11-апрельде жалпы элдик добуш берүү менен кабыл алынып, КР 2021-жылдын 5-майындагы Мыйзамы менен колдонууга киргизилди.

Кыргыз Республикасынын кабыл алынган жаны Конституциясында негизги болуп мамлекеттик башкаруу формасы өзгөрүлдү – Президенттин чексиз ыйгарым укуктары белгиленди. Аткаруу бийлиги – КР Өкмөтү – толук Президенттин көзөмөлүнө өткөрүлүп берилди жана Министрлер кабинети деп аталды. Жаңы Баш мыйзамга ылайык Кыргызстанда Министрлер кабинети ишке кирди. Президент Садыр Жапаров 5-майда Конституцияга кол койгондон кийин Өкмөттүн жаңы түзүмүн жарыялап, Министрлер кабинетинин мүчөлөрүн дайындады. Президенттин сот тутумун көзөмөлдөө иши күчөтүлдү жана Конституциялык Сот кайтарылды. Прокуратуранын ыйгарым укуктары кеңейтилди жана башкалар.

Конституциянын туруктуулугу – өлкөнүн экономикалык, социалдык жана саясий жашоосунун алдын ала айтуу жана туруктуулугунун эң маанилүү шарты. Негизсиз өзгөртүүлөр, туруксуздук, негизги мыйзамдын бузулушу сөзсүз түрдө белгилүү бир коом үчүн эрежелердин бүт системасы суракка алынат жана бара-бара маанисин жоготот.

Албетте, Конституциянын иш жүзүндөгү тексти идеалга дайыма эле дал келе бербейт. Бирок, 1993-жылы кабыл алынган Конституция биринчи жолу конституциялык көзөмөлдү сактоонун кепилдиги катары караган.

Азыркы мамлекеттик укукта конституциялык көзөмөл. Конституциялык көзөмөл заманбап демократиялык системанын маанилүү атрибуту, ал конституциялык, демек, жалпысынан мыйзамдуулукту сактоо мүмкүн эмес. Ал дароо, түздөн-түз таасир этүүчү эң жогорку ченемдик укуктук акт катары мамлекеттин конституциясынын иштешин камсыздайт. Атайын көз карандысыз сот органы – Конституциялык соттун катышуусу менен конституциялык соттун натыйжалуулугу.

Өткөн жылдар Кыргыз мамлекетинде түзүлгөн мамлекеттик сотту түзүү чечими канчалык өз убагында болгонун көрсөттү.

Ал ички конституциялык адилеттүүлүктүн пайдубалын түптөдү.

Кыргызстан тез өнүгүп бараткан жаңы дүйнөдө өз ордун табууга тийиш. Мурдагы СССР ыдырагандан кийинки жыйырма жылда Кыргызстандын эли «эптеп жан багуу» мезгилинде жашады жана көп жагынан бул «колдон чыгарылган мүмкүнчүлүктөр»

мезгили катары бааланып келген. Кырдаалды жакшыртууга, анын ичинде донор-өлкөлөрдүн жана эл аралык уюмдардын олуттуу колдоосу менен жакшыртууга бир жолу аракеттер жасалган («Өнүктүрүүнүн комплекстүү негиздери» программасы (2001-ж.), «Кедейликти кыскартуунун Улуттук стратегиясы» (2003-ж.), «Жаңы экономикалык саясат» (2009-ж.), өнүгүүнүн көп сандаган тармактык программалары). Бирок, өлкөнү алгачкы эки президенти башкарган мезгилде мамлекетти башкаруунун натыйжасыздыгынан, коррупциядан, ошондой эле айрым мамлекеттик түзүмдөрдүн криминалдашуусунан улам алар өлкөнү өнүктүрүүгө жетиштүү өлчөмдө дурус түрткү бере алган эмес жана кыйла даражада максатына жеткен жок.

Март (2005-жыл) революциясынан кийин күтүлгөн дурус өзгөрүүлөр акталган жок, бул 2010-жылы апрелде кайрадан элдик революцияга жана бийликти алмаштырууга алып келди.

Жаңы Конституцияны кабыл алуу, ошондой эле көз карандысыз Кыргызстандын тарыхында биринчи жолу 2010 жана 2011-жылдары эркин демократиялык шайлоолор жарандардын адилеттүүлүккө жана татыктуу жашоого болгон үмүтүн кайра жаратты.

Ошол эле учурда 2011 жана 2012-жылдары камсыз кылынган туруктуулук анча жетиштүү болбой калды. Жалпы эле өлкөдө ички саясий кырдаалды, анын ичинде тышкы күчтөр тарабынан курчутуу ыктымалдуулугу али жоюла элек. Мамлекет жана өлкөнүн ичинде болуп жаткан процесстер тыштан болгон таасирге дагы деле туруштук бере албайт. Өнүгүүнүн жеке өзүнүн стратегиялык долбоорунун жоктугу, өлкөнүн тышкы долбоорлордун мүмкүн болуучу терс таасирлерине көз карандылыгы дале жогору бойдон калууда.

Корутунду. Кыргызстандагы конституциялык реформалардын тажрыйбасы Конституцияда көрсөтүлгөн саясий күчтөрдүн катышы ар бир жолу ачык-айкын, конъюктуралык экендигин көрсөтүп турат. Ошол эле учурда өлкөдө коомдук-саясий процесстер ыкчам өнүгүп жатат. Албетте, кечээ эле кашкайган жана табигый нерсе бүгүн анахронизм болуп калышы мүмкүн. Ошентип, Конституцияга шашылыш өзгөртүүлөрдү киргизүүгө азгырылып кетүү менен биз «конституциялык реформалардын» аягы бүтпөс айлампа жолун улантуу тобокелине кабылабыз. Ошондуктан:

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын баркын көтөрүүнүн биринчи даражадагы мааниси бар. Конституциянын айрым жоболорунун натыйжалуу эместиги жөнүндө сындар конституциялык түзүлүштүн туруктуулугуна күмөн санатпоого тийиш. Конституцияга ылайыктуулугу мамлекеттик орган-

дардын бардык аракеттерине жана чечимдерине баа берүүнүн башкы критерийи болууга тийиш.

Конституциялык-укуктук мамилелерди өркүндөтүүдө негизги басымды иштеп жаткан Кыргыз Республикасынын Конституциясын өзгөртүүгө эмес, дүйнөлүк тажрыйбада кабыл алынган анын принциптерин жана ченемдерин турмуш чындыгынын керектөөлөрүнө карай ийкемдүү өнүктүрүүгө жасоо зарыл.

Конституциянын ар кандай жобосун кайра кароо үчүн өтө олуттуу негиздер болушу керек, демек, андай ар бир кайра кароону өтө кылдаттык менен жасоо зарыл.

Ушундай эле мамиле башка колдонуудагы мыйзамдар менен ченемдик укуктук актыларга карата да жасалышы зарыл. «Оюн эрежелерин» тез-тез алмаштыруу айрыкча инвестициялык кырдаалга терс таасир тийгизип, жашоо-турмуштун ар кандай чөйрөлөрүндөгү туруктуулукка көмөк көрсөтпөйт, тескерисинче ар кандай бузуулар менен кыянаттыктарга жол ачат.

Адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын Конституциясы (Кыргыз Республикасынын 1993-жылдын 5-майындагы №1186-ХП мыйзамы менен күчүнө киргизилген).
2. Кыргыз Республикасынын Конституциясы (КР 2010-ж. 27-июнундагы Мыйзамы менен колдонууга киргизилген).
3. Кыргыз Республикасынын Конституциясы (КР 2021-ж. 5-майындагы Мыйзамы менен колдонууга киргизилди).
4. «Кыргыз Республикасынын Конституциясы жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын долбоору боюнча референдумду (бүткүл элдик добуш берүүнү) дайындоо тууралуу Кыргыз Республикасынын мыйзамы 2021-жылдын 12-марты № 31.
5. Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясы (КР Президентинин №194 Жарлыгына ылайык 27.09.2013-ж.).
6. Шерова А.О., Шадимуратова А.А., Кумаров Ш.К. Особенности новой конституции Кыргызской Республики. / Известия ВУЗов Кыргызстана. - 2021. - №. 3. - С. 150-154.
7. Токторов Э.С., Бердимуратов Ч.М., Токторова А.Э. Конституция как основа независимости государственности. / Известия ВУЗов Кыргызстана. 2020. №. 4. С. 107-111.